

Володимир Баран

ПРИЄДНАННЯ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ І ЧАСТИНИ БЕССАРАБІЇ ДО УРСР

Початок Другої світової війни викликав значне занепокоєння і розгубленість в політичній верхівці Румунії. З одного боку, провідники країни всіляко прагнули уникнути військового протистояння і зберегти територіальну цілісність держави. З іншого боку, ще навесні 1939 року Румунія одержала англо-французькі гарантії і підтримувала союзницькі відносини з Польщею, які накладали відповідні зобов'язання. За таких умов румунський уряд опинився перед складним вибором, що не допускав тривалого зволікання і не давав можливості для ефективного маневру.

Представник румунського закордонного відомства – А. Крецяну згодом зазначав, що на початку війни його країна могла обрати один з трьох шляхів: приєднатися до англо-франко-польського блоку, перейти на бік гітлерівської Німеччини чи проголосити абсолютний нейтралітет, який означав би відмову від англо-французьких гарантії. 4 вересня 1939 року уряд А. Калинеску опублікував комюніке, в якому говорилося про рішучість Румунії “зберегти і надалі мирну позицію, якої вона дотримувалась до цього часу, досягаючи згоди з усіма сусідніми країнами”. Офіційний орган румунського уряду – газета “Роминія” писала: “Ми нічого ні від кого не вимагаємо... Ми нічого нікому не винні; ми нічого нікому не віддамо” [1, 17, 23].

Однак така заява не задовольнила нацистське керівництво. Німецький посол в Бухаресті В. Фабриціус висунув вимогу, щоб румунський уряд більш чітко визначив свою позицію. Італійський посланник П. Гіджі доповідав у Рим, що німецькі дипломати здійснювали тиск на Румунію. 6 вересня 1939 року на засіданні Коронної ради, скликаній королем Каролом II, відбулося обговорення політичного становища, в якому опинилася Румунія. Наступного дня з'явилося чергове комюніке, в якому наголошувалось: “Рада одноголосно вирішила суворо дотримуватись правил нейтралітету, визначених міжнародними конвенціями, стосовно воюючих країн, що беруть участь в нинішньому конфлікті” [1, 22; 11, 389].

У той же час румунський уряд з розумінням поставився до прохань, висловлених керівництвом Польщі. 9 вересня 1939 року на нараді в короля було ухвалено рішення, що дозволяло приймати польських біженців. Це стосувалося насамперед дітей, поранених, політичних діячів, а також військових, які підлягали роззброєнню та інтернуванню. Ще через кілька днів румунський уряд розглянув прохання польської сторони про транспортування польського золотого запасу, вартість якого оцінювалась в 463 млн злотих або близько 87 млн доларів. 13 вересня 1939 року машини зі скарбом прибули з Варшави, Бреста і Замостя до прикордонного Снятина, де золото переклали в залізничні вагони, а вже найближчої ночі вивезли до Констанци [13, 104–108].

Вступ Червоної армії на територію Польщі змусив Румунію вдаватися до певних дипломатичних кроків. Уряд країни надіслав інструкцію своєму посланнику в Москві Н. Діану, в якій говорилося про прагнення Румунії зміцнити економічні зв'язки з СРСР. Уряд пропонував посланнику наголосити, що “зараз, коли небезпека німецько-радянського конфлікту посилилася, у нас є можливість поліпшити наші сусідські відносини і з'ясувати наші спільні інтереси на суші і в Чорному морі”. В той час у правлячій верхівці країни обговорювалась пропозиція про підписання з СРСР договору про ненапад, однак згодом від неї відмовилися.

В офіційному комюніке, опублікованому 18 вересня 1939 року, вказувалося: “Особливі умови, в яких відбувалися події 17 вересня в Польщі, і та обставина, що польський уряд звернувся з проханням до румунського уряду виявити гостинність главі держави та його міністрам, які перейшли на нашу територію, вказали Румунії на необхідність дальшого дотримання суворого нейтралітету щодо нинішніх воюючих країн”. Під час зустрічей з представниками Франції, Англії, а потім Німеччини та Італії прем'єр-міністр Румунії А. Калинеску висловлював надзвичайну стурбованість радянською загрозою, прагнучи “уникнути неприємностей з боку Росії” і “знайти підтримку великих держав” [1, 29–33].

З початком війни на територію Румунії ринула величезна кількість біженців з Польщі. За даними міністерства внутрішніх справ, станом на 4 жовтня 1939 року в країні налічувалося 49,5 тис. втікачів, з них 23,6 тис. військових. Ці люди були розпорошені по всій Румунії, в лютому 1940 року вони розмішувалися в 93 осередках. Найбільша кількість біженців перебувала в Плоешті, Бухаресті, Калараші, Пітешті та ряді інших міст. Уже в середині жовтня 1939 року румунська

влада почала надавати матеріальну допомогу польським біженцям, яка сягала 100 лей на день для дорослих і 50 лей для дітей, але не більше 12 тис. лей щомісяця на сім'ю [12, 11–15].

Частина втікачів відразу покинула Румунію, щоб дістатися в Західну Європу, зазвичай у Францію. Чимало біженців повернулося до Польщі, зайнятої Німеччиною та Радянським Союзом. Найбільш сприятливі умови для виїзду з країни склалися за прем'єрства А. Калинеску і Г. Татареску, які дотримувалися прозахідної орієнтації. На початку 1941 року загальна кількість польських біженців зaledве перевищувала 3 тис. осіб, переважна більшість з яких тепер мешкала компактно. На цей час майже 2,5 тис. біженців проживали на південних придунайських землях, в історичній області Олтенії – в Крайові, Карабії, Каракалі, Калафаті, Слатіні, Турну-Северині та інших містечках [12, 13, 27, 28].

Дальша експансія в Європі, розгорнута сталінським керівництвом, ще більше насторожила румунську владу. У вересні–жовтні 1939 року СРСР підписав договори про взаємну допомогу з Естонією, Латвією та Литвою. В Москві відбулися радянсько-турецькі переговори за участю міністра закордонних справ Туреччини Ш. Сараджоглу, що також викликали неабияку тривогу румунських політиків. 30 листопада того ж року СРСР здійснив напад на Фінляндію, розв'язавши так звану Зимову війну, яку поет О. Твардовський іронічно назвав “незнаменитою”. Дипломати багатьох країн в один голос твердили, що черговою жертвою Радянського Союзу може стати Румунія, а точніше – приєднана до цієї країни в 1918 році Бессарабія [14, 154].

У всіх містах і селах УРСР відбувалися мітинги і збори, на яких трудящі гнівно таврували “білофіннів”. Газети і журнали рясніли войовничими заголовками, які переконували в неминучості легкої перемоги: “Наближається година розплати”, “Треба провчити авантюристів”, “Зітремо ворогів з лиця землі”, “Знищити мерзенну банду”, “Відрубати руку, занесену над містом Леніна”, тощо. Проте протистояння з Фінляндією виявилось значно складнішим, ніж нещодавній похід проти Польщі. Зимова війна поглинала колосальні матеріальні ресурси, поглиблюючи паливні і продовольчі проблеми в СРСР. Червона армія потребувала постійного кадрового поповнення, зазнаючи болючих і непомірних людських втрат. В грудні 1939 року Рада Ліги Націй прийняла резолюцію про виключення СРСР з цієї міжнародної організації, різко засудивши агресію проти Фінляндії.

Без сумніву, румунське керівництво відчувало загрозу радянсь-

кого вторгнення, а тому докладало зусилля для зміцнення оборони країни. За вересень–грудень 1939 року чисельність румунської армії зросла з 0,8 млн до понад 1,2 млн осіб. Розгорнуто будівництво оборонних споруд на території Бессарабії, щоб стримати наступ потенційного противника. Під час перебування в Кишиневі Кароль II з ентузіазмом заявив, що цей край “був, є і завжди буде румунською землею”. Проте реальний стан справ не вселяв подібного оптимізму, оскільки в армії відчутно бракувало озброєнь, продовольства, країна не володіла належним військово-промисловим потенціалом.

Влітку 1940 року, спираючись на таємні домовленості з Німеччиною, Радянський Союз гостро поставив питання про приєднання Бессарабії. 21 червня цього року В. Молотов у розмові з італійським послом А. Россо наголосив, що згадане питання має бути розв’язане невідкладно. 23 червня під час зустрічі з німецьким послом Ф. фон Шуленбургом нарком закордонних справ СРСР повторив радянські вимоги, заявивши про нові домагання – на Буковину, “в якій проживає українське населення”. Подібна претензія СРСР не була передбачена серпневою угодою, а тому стала предметом обговорення і дискусії.

На черговій зустрічі з німецьким послом нарком В. Молотов сказав, що “Буковина є останньою, якої не вистачає, частиною єдиної України”. Тому радянське керівництво надає важливе значення “вирішенню цього питання одночасно з бессарабським”. Зі свого боку, німецька сторона пропонувала СРСР відмовитися від Буковини, “яка ніколи не належала навіть царській Росії...” 26 червня, зваживши всі аргументи, радянське керівництво прийняло рішення “обмежити свої домагання північною частиною Буковини з містом Чернівці” [3, 200–202, 205–207, 210–211].

Згідно з офіційною статистикою, в кордонах Румунії на території Бессарабії проживало понад 2,8 млн осіб, з них 1,6 млн. румунів (56,2%), 352 тис. росіян (12,3%), 314 тис. українців (11%), 205 тис. євреїв (7,2%) та ін. На території Буковини мешкало 853 тис. осіб, з яких 379 тис. румунів (44,5%), 236 тис. українців (27,7%), 92,5 тис. євреїв (10,8%), 75,5 тис. німців (8,9%) та ін. За таких умов політичне керівництво Румунії вважало за можливе розпочати переговори з СРСР про підписання договору про дружбу або договору про ненапад, а також обговорити питання про обмін населення. Політичні лідери Румунії категорично відкидали можливість передачі СРСР Бессарабії, створення на своїй території радянських військових баз чи укладання договору про взаємодопомогу.

У зв'язку з цим В. Молотов під час бесіди з послом Ф. фон Шуленбургом висловив сподівання, що німецький уряд “невідкладно порадить румунському урядові в Бухаресті підкоритися радянським вимогам, так як в іншому випадку війна неминуча”. 26 червня нарком закордонних справ СРСР вручив румунському посланнику Г. Давидеску ультимативну ноту, в якій ставилася вимога повернення Бессарабії і передачі СРСР Північної Буковини – “населення якої в своїй переважній більшості пов'язане з Радянською Україною як спільністю історичної долі, так і спільністю мови і національного складу” [3, 211; 10, 19, 20].

Наступного дня в Бухаресті безперервно засідала Коронна рада, в якій брав участь король Кароль II. Увечері посланник Г. Давидеску передав В. Молотову відповідь румунського уряду, що прийняв вимоги СРСР. У ніч з 27 на 28 червня радянське керівництво запропонувало: починаючи з 14-ої години 28 червня, впродовж чотирьох днів вивести румунські війська та установи з Бессарабії і північної частини Буковини. Згодом термін евакуації румунської армії з названих територій було продовжено – до 14-ої години 3 липня.

У цей же час завершилась підготовка військової операції проти Румунії. До складу Південного фронту, яким командував генерал армії Г. Жуков, входили три армії – 5-а (78,5 тис. осіб), 9-а (267,4 тис. осіб) та 12-а (233,7 тис. осіб). На їх озброєнні знаходилось майже 2,3 тис. літаків, 2,5 тис. танків, 9,4 тис. гармат і мінометів, 28,1 тис. автомашин тощо. За даними радянських військових спеціалістів, “система оборони румунської армії в Північній Буковині і Бессарабії не була завершена і, за винятком природних водних перепон р. Дністра, р. Черемоша і р. Прута, серйозної перешкоди для наступаючої армії не становила” [2, 332, 340].

28 червня 1940 року, о 14-й годині, радянські війська ввійшли на територію Північної Буковини і Бессарабії. Цього ж дня вони зайняли Чернівці, Хотин, Бельці, Кишинів, Аккерман. Командувач Південного фронту генерал армії Г. Жуков доповідав наркомові оборони СРСР маршалу С. Тимошенку, що радянські частини “просувалися на хвостах виступаючих колон румунської армії, а на окремих напрямках випередили румунські війська і вийшли на р. Прут раніше, ніж румуни”. За словами Г. Жукова, “частина румунських військ розбіглася, кинувши зброю” [10, 72]. Щоправда, в діях Південного фронту також бракувало належної взаємодії та організації.

У поході в Румунію брали участь оперативно-кемістські групи, на які покладалися важливі політичні завдання. На чолі груп сто-

яли О. Мартинов (Північна Буковина), М. Казін (Бессарабія) та М. Сазикін (південний напрям). Станом на 3 липня 1940 року ці групи заарештували відповідно: 142 особи (Чернівці – 55, Хотин – 45, Бельці – 42); 121 особу (Кишинів – 51, Сороки – 47, Оргеєв – 23); 227 осіб (Кагул – 53, Бендери – 47, Комрат – 42, Аккерман – 38, Ізмаїл – 36, Болград – 11). Крім того, в прикордонних селах заарештовано ще 270 осіб – в порядку “вилучення всієї агентури”.

3 липня 1940 року закінчився час, визначений для виведення румунських військ. З 14-ої години новий кордон закрили, а всіх румунських вояків, які не встигли евакуюватися, затримали і обеззброїли. Згідно з планом, попередньо затвердженим радянським командуванням, передбачалося розгортання шести приймальних пунктів військовополонених: у Снятині, Кам’янці-Подільському, Могильові-Подільському, Рибниці, Тирасполі та Овідіюполі. В тому ж плані вказувалися місця утримання військовополонених румунської армії, а саме: табори в Козельську, Путивлі і Старобельську. На зайнятій території обеззброєно 7,4 тис. румунських вояків, у тому числі 106 офіцерів, 243 унтер-офіцерів і майже 7,1 тис. солдатів [2, 305, 388; 4, 205–207].

В перших числах липня 1940 року Політбюро ЦК ВКП(б) розглянуло ряд питань, що стосувалися приєднаних територій. За рішенням найвищого політичного керівництва, вдесяти повітах Бессарабії і північної частини Буковини створювалися партійні та виконавчі комітети. Склад цих органів доручалося сформувати ЦК КП(б)У, а інформацію про них – опублікувати в місцевих газетах. 3 липня Політбюро ЦК КП(б)У затвердило склад повітових виконавчих комітетів (Кишинівський – дев’ять осіб, інші – по сім осіб), а 4 липня – повітових комітетів КП(б)У (Кишинівський – сім осіб, інші – по п’ять осіб).

На чолі повітових виконавчих комітетів стали: Аккерманського – Г. Кононенко, Бельцєвського – П. Полозов, Бендерського – Я. Томашевич, Ізмаїльського – М. Михонько, Кагульського – В. Колбінів, Кишинівського – Т. Константинов, Оргеєвського – М. Сологор, Сорокського – І. Орап, Хотинського – М. Розумій, Чернівецького – В. Очеретяний. Повітові комітети КП(б)У очолили відповідно: В. Горба, П. Орленко, С. Антонюк, О. Овчаренко, Г. Кулігін, С. Зеленчук, І. Пожидаєв, М. Наконечний, В. Чучукало, І. Грушецький. Того ж місяця Політбюро ЦК КП(б)У зобов’язало обкоми партій України відібрати і направити на постійну роботу в Бессарабію і Північну Буковину 4970 партійних, радянських, господарських і технічних працівників [8, 42, 43, 45–47, 65].

Уже 7 липня 1940 року відбулося перше засідання Чернівецько-

го повітового комітету КП(б)У, на якому порушувались актуальні політичні питання. На засіданні наголошувалось, що у всіх волостях працюють уповноважені виконавчого комітету, а також агітатори військових частин. При цьому партійні керівники вказували, що “в багатьох селах населення не знає про встановлення Радянської Влади”. Вороги “намагаються залякати батраків, бідняків, середняків, сіючи серед них паніку і розгубленість”. Члени комітету обговорили проблему біженців, які прибували з Румунії, налагодження роботи волосних комітетів, сільських рад, прийняли рішення про утворення районів у м. Чернівцях та ін.

На наступних засіданнях говорилося про завдання в сільському господарстві, організацію МТС і радгоспів, безкоштовне надання борошна “гуцульському бідняцькому населенню прикарпатських волостей” (з цією метою виділялося 30 т борошна); про роботу кіно, музичних і театральних установ, реорганізацію системи освіти і заснування середніх, неповних середніх та початкових шкіл (всього заплановано відкрити 406 шкіл, з них українських – 293, молдавських – 94, німецьких – 7, польських – 5, російських – 4, єврейських – 3) [9, 2, 3, 7, 9, 19–22].

У липні 1940 року, згідно з рішенням Політбюро ЦК ВКП(б), відбувся перехід на радянську валюту. У всі банки регіону призначено комісарів Державного банку СРСР. Вони забезпечували належну діяльність фінансових установ і поточне кредитування господарських підприємств. Румунські леї без обмежень приймалися від державних і кооперативних організацій, приватних осіб, але в обіг не надходили. Виплата коштів по вкладах і поточних рахунках не могла перевищувати 200 крб в місяць, вона здійснювалась за особистим дозволом комісара банку (1 румунська лея дорівнювала 2,5 коп.). Будь-які операції із закордонними банками заборонялися, а виплати та перерахунки в іноземній валюті не допускалися [5, 9, 10].

Політичне керівництво ухвалило рішення про переобладнання залізничних колій – з вузької (європейської) на широку (радянську) та про відбудову кількох мостів через Дністер. Для цього було виділено вісім відновлювальних поїздів, три мостобудівельних поїзди, наркомат оборони СРСР відрядив на допомогу залізничникам 5 тис. червоноармійців. У серпні 1940 року Політбюро ЦК ВКП(б) постановило здійснити націоналізацію банків, промислових і торговельних підприємств, залізничного і водного транспорту, засобів зв’язку, а також землі. Того ж місяця прийнято рішення про податки з населення, з селянських господарств, заробітну плату і соціальне страхування

робітників, службовців та інженерно-технічних працівників, обов'язкові поставки державі зерна, кукурудзи, соняшника, сої та ін.

За рішенням Політбюро ЦК ВКП(б), ухваленим 6 серпня 1940 року, створено Чернівецьку та Аккерманську області в складі УРСР. У першу з них включено територію Північної Буковини і Хотинський повіт Бессарабії, а в другу – Аккерманський та Ізмаїльський повіти Бессарабії (в грудні 1940 року назву області змінено – з Аккерманської на Ізмаїльську). Першим секретарем Чернівецького обкому КП(б)У призначено І. Грушецького, Аккерманського обкому партії – М. Кузнєцова, головами обласних виконавчих комітетів стали відповідно А. Коликов і Г. Куликов. У жовтні 1940 року в складі названих областей створено райони, а в січні 1941 року проведено вибори від цих областей до Верховної Ради УРСР, а також до Верховної Ради СРСР [5, 20; 6, 37, 38, 63–66, 80–82; 7, 15, 18]. Таким чином, розгорнувся складний і суперечливий процес приєднання Північної Буковини і частини Бессарабії до УРСР, який супроводжувався радянізацією всіх сфер життя краю.

Джерела та література

1. Колкер Б.М., Левит И.Э. Внешняя политика Румынии и румынско-советские отношения (сентябрь 1939 – июнь 1941). – М., 1971.
2. Мельпохов М. Освободительный поход Сталина. Бессарабский вопрос в советско-румынских отношениях (1917–1940 гг.). – М., 2006.
3. Оглашению подлежат: СССР–Германия. 1939–1941: Документы и материалы – М., 2004.
4. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов. – Т. 1. Накануне. Кн. первая (ноябрь 1938 г. – декабрь 1940 г.). – М., 1995.
5. Російський державний архів соціально-політичної історії (далі – РДАСП). – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 1025.
6. РДАСП. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 1026.
7. РДАСП. – Ф. 17. – Оп. 3. – Спр. 1028.
8. РДАСП. – Ф. 17. – Оп. 22. – Спр. 2969.
9. РДАСП. – Ф. 17. Оп. 22. – Спр. 3566.
10. Пакт Молотова–Риббентропа и его последствия для Бессарабии: Сборник документов. – Кишинев, 1991.
11. Demel Juliusz. Historia Rumunii. – Wrocław, 1986.
12. Dubicki Tadeusz. Polscy uchodźcy w Rumunii 1939–1945. Studia i materiały. – Warszawa, 1995.
13. Kastory Agnieszka. Rozbiór Rumunii w 1940 roku. – Warszawa, 2002.
14. Kastory Andrzej. Ziowrogie sNesiedztwo. Rosyjska polityka wobec europejskich państw oNciennych w latach 1939–1940. – Kraków, 1998.